

УДК 316.334.3(477)(091)
ББК 60.56 г (4УКР)
С 48

Слободянюк А.В.

**Формування принципів ідеальної влади в історії української
соціологічної думки кінця XIX - початку XX століття
(на матеріалі праць М.Драгоманова та В.Липинського)**

Влада завжди була і залишається дійсним і неминучим джерелом суспільних відносин. Протягом всієї історії розвитку суспільства вона не тільки викликала недовіру або захоплення у людей, а й стала одним із центральних понять в соціології політики. Поняття влади дає ключ до розуміння політичних інститутів, політичних рухів та самої політики. Без влади неможливо здійснити прийняті рішення і вимагати від її об'єкта необхідних для цього засобів: часу, матеріальних ресурсів, а інколи, як, наприклад, під час екстремальних ситуацій, і людських жертв. Але головне й те, що своє майбутнє та чи інша нація досить часто пов'язує саме з сильною владою, яка здатна не тільки навести порядок у країні, а й забезпечити певний добробут населення.

Проблема визначення сутності влади, її природи, місця в соціальних відносинах хвилювала мислителів різних часів, дана проблема своєю гостротою не обійшла й українських теоретиків. Великий внесок у розвиток соціально-політичних ідей в Україні зробили представники демократичної інтелігенції другої половини XIX - початку XX століття. На українських землях у цей час швидкими темпами розвивалися буржуазні відносини, зростали продуктивні сили, посилювався культурно-просвітницький рух. У ці роки в країні виростили могутні постаті глашатаїв політичного руху. Найяскравішими їхніми представниками були О.Потебня, С.Подолінський, О.Терлецький, М.Драгоманов, І.Франко, Л.Українка, В.Винниченко, М.Грушевський, В.Липинський та інші. Аналізуючи їх творчий доробок, можна зробити

висновок, що автори не в усіх питаннях погоджувались один з одним, пропонували різні підходи, але спільним для них є те, що всі рішуче відстоювали демократичні погляди, боролися за соціальну й національну незалежність українського народу, діяли й творили для нього. При цьому слід наголосити, що значна більшість стояла на позиціях соціалізму. Соціалізм вони розуміли як засіб утвердження соціальної справедливості, підвищення добробуту народу.

Одним із перших мислителів, хто заклав підвалини української соціології, був М.П.Драгоманов (1841-1895) - людина енциклопедичних знань та різнобічних наукових інтересів. У розробці своєї теорії М.Драгоманов особливу увагу приділяв соціології політичних відносин. Тут його цікавила насамперед проблема влади, взаємовідносин між державою та суспільством тощо. Влада як суспільне явище, що безпосередньо визначає долі мільйонів людей, цікавила М.Драгоманова з самого початку його наукової діяльності. Уже в ранніх працях “Імператор Тіберій”, “Державні реформи Діоклетіана і Константина Великого”, “Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит” тощо він намагався розв’язати загадку влади, її роль у житті народів, її здатність впливати на хід людських доль. На думку М.Драгоманова, влада як суспільне явище безперервно еволюціонує; поточна політика мінлива, підлягають змінам і фундаментальні, здавалося б, основи політичного устрою. Тому не існують і не можуть існувати будь-які інститути влади, політичні чи правові установи, які мали б претендувати на безперечну, позаісторичну сталість. Політичне життя за своїм змістом є процесуальним, оскільки воно виникає, розвивається, впливає на суспільство і згодом поринає в небуття; старе змінюється новим, причому ці процеси в цілому закономірні, - така методологічна установка М.Драгоманова в дослідженні тих проблем, які в сучасній соціологічній науці визначають предметне поле соціології влади. Національне питання України М.Драгоманов розглядав у контексті

забезпечення прав і свобод громадян та пов'язував його успіх з конституційними реформами в Росії. М.Драгоманов першим серед українських учених та громадсько-політичних діячів поставив національну свободу в безпосередню залежність від політичної свободи і рівня освіченості людей. Він послідовно стверджував принцип демократизму, відстоював не тільки розподіл влади і парламентаризм, а й, насамперед, народний суверенітет, первинність влади народу над політичною владою, державою; акцентував увагу на правах людини, системі виборності та місцевого самоврядування. Під правами людини він розумів недоторканність особи і житла, заборону тілесних покарань та смертної кари, таємницю листування, свободу вибору місця проживання і занять, недоторканність національності та національної мови у приватному громадському житті, свободи слова, друку, театрів та навчання, свободу об'єднань і товариств, свободу зібрань, запитів і заяв знаками - малюнками, прапорами, процесіями - без порушень громадського порядку і з дотриманням безпеки громадян[6,с.100]. Також М.Драгоманов чільну увагу приділяв проблемам співвідношення влади та знання, показав неможливість недооцінки соціальної ролі знань. Він надавав величезне політичне значення питанню просвіти населення. Дану проблему М.Драгоманов ставив нарівні з наданням людям рівних прав у державі. За умови поєднання цих двох чинників, від самих людей, на думку вченого, залежатиме переміна всіх громадських порядків. Інакше, вважав М.Драгоманов, навіть визначені права не всі можуть використати через нерівність в освіті.

У політиці М.Драгоманов відкидав принцип “мета виправдовує засоби”, вважаючи, що для здійснення справедливих цілей потрібні високоморальні люди. Міркуючи над питанням про засоби боротьби за звільнення, науковець висуває тезу, яка стає його головним політичним і життєвим кредо: “до чистої справи з чистими руками”, тобто робить акцент на тому, що практичні завдання політики мають бути під контролем високих моральних норм[5,с.143].

Наукові розвідки в царині історії Стародавнього світу вперше спонукали М.Драгоманова до вивчення проблеми співвідношення влади політичної і влади ідеологічної, духовної. Погляди й роздуми відносно цієї проблеми викладені ним, у переважній більшості, у двох працях: “Із історії відносин між церквою і державою в Західній Європі”(1876) і “Боротьба за духовну владу і свободу совісті”(1875). Простежуючи суперечність між світською і духовною владами в питанні про свободу совісті, учений обґрунтовує власне переконання в тому, що особистий світогляд людини не мусить бути підпорядкований будь-якому зовнішньому авторитетові. Він справедливо зазначає, що сама ідея підкорення церкви державою, хоча й надавала більше умов для прогресу, ніж духовне панування, та все ж поневолювала особисте моральне життя політиків. Аналізуючи складні перипетії боротьби за свободу віросповідання в Європі XVI-XVII ст., М.Драгоманов доходить висновку про закономірний характер утвердження пріоритету світської влади стосовно влади духовної. На думку М.Драгоманова, віротерпимості не має місця там, де держава намагається регламентувати духовне життя громадян[4].

Автор у своїх роботах зазначає, що жодні “ідеальні” моделі суспільного устрою не можуть бути настільки бездоганними, щоб в ім’я їх реалізації обмежувати свободу індивідуального самовираження. Таким чином, дослідження М.Драгоманова в галузі відносин церкви й держави[1] порушують, по суті, більш загальну й водночас більш глибокі проблеми політичної соціології: проблему взаємодії політичної організації суспільства з пануючою в ній ідеологічною системою та проблему харизматичності влади. Як відомо, інтерес до неї не слабшав протягом усього ХХ ст.: досить згадати М.Вебера, К.Маннгейма, А.Грамші, теоретиків Франкфуртської школи та інших. Слід також відзначити, що у праці “Боротьба за духовну владу і свободу совісті в XVI-XVII ст.” М.Драгоманов ставить і намагається вирішити на конкретно-історичному матеріалі актуальну проблему легітимізації влади як

такої, не кажучи вже про ряд особливих питань ідеології, обговорення яких триває й досі.

Продовжує дану проблематику інший український соціолог, мислитель В.Липинський (1882-1931). Політична концепція науковця обґрунтована у багатьох його працях, але особливої уваги заслуговують “Листи до братів-хліборобів”[3], де викладені основні соціологічні погляди. Головні принципи соціально-політичної доктрини В.Липинського формуються в період, коли проблема державності українського народу та його суверенітету займала чільне місце в ході української національно-демократичної революції в 1917-1920 роках.

Своє місце вчений вбачав у тому, щоб прищепити народу України свої погляди як світоглядну систему, яка здатна переродити пасивний народ в активну політичну силу в побудові суверенітету України. Політична соціологія В.Липинського виникає з ідеологічних, політичних і військових конфліктів, які зворушують Європу початку ХХ сторіччя. У ній домінує один дискурс - дискурс війни. Сила, воля, боротьба, влада - домінанти політичного мислення В.Липинського. Згідно з теоретичними поглядами науковця ніщо у сфері політики не дається без боротьби. Саме боротьба є основною першопричиною всіх соціально-політичних процесів.

Існувати, згідно з поглядами В.Липинського, - значить бути сильним, владним. Все, що існує, насамперед, тому, що воно сильне, а сильне тому, що моральне, розумне. Головним предметом політичної боротьби, на його думку, є земля; політична боротьба - це боротьба за право володіти й розпоряджатися землею. Реальна політика є результатом зіткнення двох сил, двох законів - сили землі й сили капіталу. Так, за В.Липинським, влада майже буквально виростає з землі, тому справжнім носієм державної ідеї виступає народ-хлібороб, народ-власник[4].

Розробляючи теорію еліти, В.Липинський органічно пов'язує її з поняттям влади. Для нього еліта - це, передусім, ті люди, які можуть організувати суспільство, здатні перебороти деструктивні суспільні тенденції, створити й захистити національну державу. Еліту характеризують дві основні ознаки: сила влади й авторитет. Сила правлячої верстви ґрунтується на стихійному ірраціональному хотінні: “без стихійної волі до влади, до сили, до ризику, до саможертви, до панування - не може повстати серед нації національна аристократія”[2,с.31]. Поняття “аристократія” у В.Липинського динамічне. “Аристократія не є щось наперед дане, а, так би мовити, “завдання”, яке стоїть перед кожною нацією. Аристократія повинна бути “витворена”, або ліпше кажучи повинна сама себе витворити, сконструювати та виправдати своє право на існування”[7,с.54]. Суть буття аристократії - в постійному “відновленні” її організаційної, правлячої ролі. Це можуть бути представники різних верств населення. Зміна правлячої еліти може відбуватися у двох формах. Для сильних і життєздатних націй характерна ситуація, коли найбільш здорова частина старої аристократії залучає до себе ціною взаємних поступок найбільш активні елементи нової еліти. Другий шлях - революційний, він характерний для слабкої аристократії, яка гине, не маючи змоги асимілювати нові сили, що рвуться до влади[5,с.288].

Крім ірраціональної волі до влади, сила еліти характеризується також вмінням володіти технічними засобами організації промислового й сільськогосподарського виробництва. Коротко кажучи, сила еліти - це воля до влади плюс військові, технічні та агрономічні знання.

Але, на думку В.Липинського, однієї сили для здійснення панування правлячої еліти замало: “на штики можна опертися, але не можна на них сісти”. Тому правляча еліта мусить мати й моральний авторитет. Автор стверджує: “Нації не може організувати й не може нею правити інтелегенція, що не володіє ані мечем, ані засобами продукції, а через те не має матеріальної сили і

виступає так би мовити в ролі комісiонера, посередника дійсної національної аристократії, котра одна не тільки витворює цінності, але й їх обороняє”[2,с.31]. Ставлячи питання про моральний авторитет влади В.Липинський, по суті, зачіпає відносно нове питання політичної соціології того часу - питання про легітимність правлячої еліти. Тут соціологія В.Липинського в певному розумінні перетинається з соціологією Макса Вебера, який уперше порушує питання легітимності влади.

Моральний авторитет правлячої еліти залежить від законності влади, від визнання пасивними масами тих форм суспільної організації влади, які створює еліта, від рівня правової свідомості. Використання владою сили, підкреслює В.Липинський, мусить мати законну підставу, має відповідати поняттям законності й суспільної моралі, які в даний момент панують у суспільстві. Авторитет влади, врешті-решт, залежить від двох причин: від моралі національної еліти й від ступеня сприйнятливості керованих існуючого політичного устрою.

Отже, можна зробити висновок, що до основ влади В.Липинський відносив як моральний авторитет, так і силу суб'єкта влади. А саме поняття влади визначав як владні відносини, які базуються на методах переконання, примушення, силових, насильницьких дій з боку суб'єкта влади по відношенню до її об'єкта. Ще раз відзначимо, що даний підхід є продовженням веберіанської традиції.

Говорячи про творчий спадок як М.Драгоманова, так і В.Липинського, необхідно відзначити вагомий політичний слід, який вони залишили в розвитку української соціологічної думки. Так, М.Драгоманов, розробивши оригінальну соціологічну концепцію, по-новому вирішив проблему влади, держави, політичних і загальнолюдських прав і свобод особистості. Враховуючи, що процес формування національної еліти й лiдерів демократичного типу знаходиться в Україні на початковому рівні і вимагає перш за все надання

рівних правових умов для вияву різних групових інтересів на державному рівні, “теорія еліти” В.Липинського - своєрідне розуміння природи націй і влади - має особливе значення і актуальність для наших днів у процесі розбудови української державності та громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Драгоманов М.П. Борьба за духовную власть и свободу совести в XVI-XVII столетии // Драгоманов М. П. Выбранные. - К.: Либідь, 1991.- 688 с.
2. Забаревський М. В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. - Відень, 1925.- 51 с.
3. Липинський В. Листи до братів-хліборобів.- Відень, 1926.-580 с.
4. Соціологічна думка України: Навч. посібник / М.В.Захарченко, В.Ф.Бурлачук, М.О.Молчанов та ін.- К.: Заповіт, 1996.-424 с.
5. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / В.І.Волович, В.І.Тарасенко, М.В.Захарченко та ін. / За заг. ред. В.І.Воловича.- К.: Укр. центр духовн. культури, 1998.-736 с.
6. Українська політологія: витоки та еволюція: Навч. посібник/ За ред. д-ра філос. наук Ф.М.Кирилюка.- К.: Варта, 1995.-328 с.
7. Чижевський Д. В'ячеслав Липинський як філософ і історик // Філософ. і соціол. думка.- 1991.-№10.- С.52-58.